

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CXCIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 32

DEVELOPMENT OF
POETICS IN SERBIAN LITERATURE

SERBIAN LITERARY THEORY

Proceedings of the Round Table

”Development of Poetics in Serbian Literature – Serbian Literary Theory”,
held at the SASA, organized by the Committee for the Study
of the History of Literature on November 4, 2019

Accepted at the third online meeting of the Department of Language
and Literature, held on 23 June 2020, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and
Corresponding Member *Slobodan Grubačić*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 0

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 32

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

Зборник радова са Округлог стола
„Развој поетике српске књижевности – Теорија књижевности код Срба”,
одржаног у САНУ у организацији Одбора за проучавање
историје књижевности 4. новембра 2019. године

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном електронским путем 23. јуна 2020. године, на основу рецензија
академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и дописног члана *Слободана Грубачића*

У р е д н и к
академик
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

Б Е О Г Р А Д 2 0 2 0

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж: 300 примерака

ISBN 978-86-7025-873-0

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2020

САДРЖАЈ

Љиљана Јухас-Георгиевска <i>Прозни жанрови старије српске књижевности</i>	7
Ljiljana Juhas-Georgievska <i>The Prose Genres of Old Serbian Literature</i>	21
Ирена Шпадијер <i>Поетички ставови српских средњовековних писаца</i>	23
Irena Špadijer <i>Poetic Standpoints of Old Serbian Writers</i>	31
Мирјана Д. Стефановић <i>Апорије периодизације књижевности</i>	33
Mirjana D. Stefanović <i>Aporien der Periodisierung der Literatur</i>	39
Михајло Пантић <i>Нацрт за историју српских ђесничких ђоеђика</i>	41
Mihajlo Pantić <i>An Outline of the History of the Poetics of Serbian Poetry</i>	51
Никола Грдинић <i>Теорија уметности код Срба – методолошка ђиђања</i>	53
Nikola Grdinić <i>Theory of Art in Serbia – Methodological Issues</i>	68
Тања Поповић <i>Источни канон, Slavia orthodoxa и српска књижевност новој доба</i>	69
Tanja Popović <i>The Eastern Canon, Slavia Orthodoxa and Serbian Modern Literature</i>	80
Зорица Несторовић <i>Однос античке и народне књижевности у ђоеђикама стилских ђраваца српске књижевности XIX века</i>	81
Zorica Nestorović <i>The Relationship Between Ancient and Folk Literature in the Poetics of the Style Directions of Nineteenth-Century Serbian Literature</i>	92
Ненад Николић <i>Фигура ђесника код Бранка Радичевића и ђоеђика српској романтизма</i>	93
Nenad Nikolić <i>Branko Radićević's Representations of Poet and the Poetics of Serbian Romanticism</i>	105
Душан Иванић <i>Почеци књижевнокритичке мисли о ђриђовијеђи у српској књижевности</i>	107
Dušan Ivanić <i>The Beginnings of Literary Criticism of the Short Story in Serbian Literature</i>	113

Драгана Б. Вукићевић <i>Реализам и реализми – њромена меѡаоквира у књижевноисторијском разумевању реализма</i>	115
Dragana B. Vukićević <i>Realism and Realisms – the Change of a Meta-Framework for the Literary-Historical Understanding of Realism</i>	127
Јован Делић <i>Поетика српске модерне и њени рефлекси у савременом српском ѡјесништву</i>	129
Jovan Delić <i>Poetics of the Serbian Modern and its Reflexes in Contemporary Serbian Poetry</i>	145
Славко Гордић <i>Поетичка усмерења српског ѡесништва на размеђу XX и XXI века</i>	147
Slavko Gordić <i>Poetic Tendencies of Serbian Poetry at the Turn of the 21st Century</i>	155
Марко Недић <i>Поетика социјалистичког естетизма? Генеза и рецеѡиција</i>	157
Marko Nedić <i>Poetics of Socialist Aestheticism? Genesis and Reception</i>	170
Снежана Милосављевић Милић <i>Савремене књижевнотеоријске ѡарадигме и њихови рефлекси у ѡоетички српске књижевности</i>	171
Snežana Milosavljević Milić <i>Contemporary Literary Theoretical Paradigms and Their Reflexes in the Poetics of Serbian Literature</i>	180
Радивоје Микић <i>Морфолошки аспекти романа у савременој српској књижевности</i>	183
Radivoje Mikić <i>Morphological Aspects of the Novel in Contemporary Serbian Literature</i>	196
Предраг Петровић <i>Авангарда као ѡоетика ѡреводновања ѡрадиције</i>	197
Predrag Petrović <i>Avant-Garde as the Poetics of a New Evaluation of Tradition</i>	208
Младенко Саѡак <i>Иманентне ѡоетике у роману Омерпаша Латас Иве Андрића</i>	209
Mladenko Sadžak <i>Immanent Poetics in the Novel Omerpaša Latas by Ivo Andrić</i>	222

ПРОЗНИ ЖАНРОВИ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА*

С а ж е т а к. – Пошто представи све прозне жанрове старе српске књижевности, аутор рада своју пажњу посвећује једном од најзначајнијих међу њима – житију. Прати развој тога жанра у првом веку његовог постојања (XIII – сам почетак XIV века). Полази од најстаријег дела, *Житија Свештої Симеона* од Светог Саве, које је написано око 1208. и представља интегрални део *Синуденичкої типики*. Мада ово дело формацијски (у саставу је типика) припада *кѣиѣиѣорским житијима*, оно својим обимом, видовима приступа јунаку, надилази уобичајене моделе и донекле се приближава развијеним житијима.

Житије Свештої Симеона од Стефана Првовенчаног (настало између 1208. и 1216) у раду се посматра у светлости житијног типа коме припада – *развијено (ојсежно) житије*. Пратећи даљи развој жанра, аутор рада се зауставља на *Житију Свештої Саве* од Доментијана (завршено 1242/43. или 1253/54. године). Приказује његове особености; одређује његову типолошку припадност (житије црквеног поглавара). Говорећи о житијним делима Теодосија Хиландарца (стварао крајем XIII и почетком XIV века), Љ. Јухас-Георгиевска указује да он прибегава другачијим поетичким решењима од Доментијана. Превасходно приповедач, у свом *Житију Свештої Саве* значајно смањује учешће поетско-реторских садржаја. У раду се назначава да је *Житије Свештої Петра Коришкої* од овог писца прво *житије јусѣињака* у српској литератури.

Кључне речи: стара српска књижевност, проза, жанр, типологија жанрова, микро-жанрови, XIII и почетак XIV века

Стара српска књижевност представља целовити систем; током свог петовековног трајања развила је низ књижевних жанрова са препознатљивим обележјима. Први књижевници, Свети Сава и Стефан Првовенчани заслужни су за утемељивање неких од најзначајнијих књижевних жанрова

---

* Филолошки факултет, Београд, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, и-мејл: ljiljanageorgievaska@yahoo.com

РЕАЛИЗАМ И РЕАЛИЗМИ – ПРОМЕНА МЕТАОКВИРА У КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКОМ РАЗУМЕВАЊУ РЕАЛИЗМА

ДРАГАНА Б. ВУКИЋЕВИЋ*

„А какве је боје био кавез?“

С а ж е т а к. – У реферату ће се навести неколико доминантних књижевно-историјских тумачења реализма као књижевности одређене поетике и одређеног раздобља. Пратиће се промене у дефинисању граница, типова и обележја епохе зависно од концепта проучавалаца (у распону од програмских текстова Светозара Марковића којима се антиципира реалистичка књижевност, до савремених студија у којима се преиспитује одрживост самог појма реализам и негира реалистичко писмо). Посебна пажња ће се посветити диференцијацији пракси мишљења и анализирања књижевноуметничких дела које су се смењивале у дијахронијском распону од 60-их година 19. века до прве деценије 21. века. Новине у приступу реализму тумачићемо преко смењивања метаоквира обележених позитивизмом, структурализмом и постструктурализмом. Наш задатак биће да унутар једне дискурзивне формације именоване појмом „реализам“ препознамо концепте и теоријске изборе.

Кључне речи: реализам, метаоквир, позитивизам, структурализам, деконструктивизам

Студију о динамичким концептима реализма (који се односе како на књижевноисторијско разумевање његових граница и представника, тако и на његову поетику) почињемо борхесовском футуристичком формулом: они који знају одговор на питање како ће се неко дело читати кроз сто година истовремено знају и тајну каква ће се књижевност писати тада. Данас читани, уз честа цитирања когнитивних наратолога, психоаналитичких теза Жака Лакана или Деридиних деконструктивистичких промишљања, реалистички писци улазе у заједницу савремених текстова обликованих радикално другачијом праксом мишљења од оне које су те текстове прогласили реалистичким. Колико је велика разлика између реализма некада

---

* Филолошки факултет Универзитета у Београду, и-мејл: dragana.vukicevic67@gmail.com

и реализма данас? Готово век после Јакобсона понављамо његов ланмент изречен у студији *О уметничком реализму* из 1962: „Али особито није имао среће у том погледу термин ‘реализам’. Некритичка употреба те речи крајње неодређене по свом садржају, довела је до кобних последица“¹.

У дијахронијском сагледавању реализма, померањем временског клатна ка 19. веку који тек што је превалио једну своју половину, трагове нове књижевности проналазимо у „реализму пре реализма“. С једне стране у негативној критици, у „негативним“ читањима, а с друге стране, у пародији. Превише сентименталистички, превише романтичарски текстови пролазили су кроз „мртво“ чвориште пародије. И управо је тај „вишак“ који се негативно вредновао и/или пародирао, то „превише“, било клица нове поетике.

Како се реализам препознавао (намерно користимо итерацију) као нова поетика? Шта је заједничко почецима које је обележио први реалистички друштвени роман *Милан Наранџић* из 1860, Марковићев програмски текст *Певање и мишљење* из 1868, или Глишићева сеоска реалистичка приповетка *Ноћ на мосту* писана 1873. Почецима можемо придружити и поетичку и аутопоетичку студију Јакова Игњатовића *Поћед на књижевство* из 1857. у којој је антиципиран социјалан роман.² Историја књижевне периодике додатно релативизује границе формација. У часописима, тим најосетљивијим књижевним сеизмографима, кроз све интензивније потискивање поезије, кроз све јединственију критику хиперпродукције романтичарске епигонске љубавне поезије, кроз нове преводе, постепено се успостављао нови херменеутички оквир. Што су проучаваоци били ближи времену стварања, то је теже било разабрати почетак јер он заправо није био тачка прелома, већ ризом који се расијавао, клица која се с различитим интензитетима и дајући различите плодове развијала (подсетимо се да се писало о бидермајерском реализму Ј.С. Поповића или вуковском реализму). Метафора клице није, наравно, ни нова, ни наша. У дарвинистичком духу, у студији *Научни метод књижевне историје*, Јован Скерлић је инспирисан Жоржом Ренаром писао: „У књижевности као и у природи нема скокова; између две суседне биљне и животињске врсте постоји увек

¹ Роман Јакобсон, *Оједи из њоејике*, Београд: Просвета, 1978, 78.

² У *Поћеду на књижевство* Игњатовић је заправо жанровски наговестио роман који ће три године касније сам написати (*Милан Наранџић*) и који ће „за кратко време“, кроз дело Симе Матавуља и Стевана Сремца, потиснути видаковићевски тип романа. Он је антиципирао жанр (друштвени роман), стил (хумористички) и „цељ“: „У социјалном роману поред здравог хумора, са добрим моралним мотивумом, на изобраење разних класа дејствиват се може“ (1951: 54). Прогнозирајући овој „струци“ (жанру) „велику будућности“ („У овој последњој струци држим да би Срби за кратко време и Немце и друге своје суседе превазишли“ (1951: 94), Игњатовић, веран реалистичкој поетици и њеном отпору према сваком виду клишетизације која би скретала пажњу са наративног света на сам текст, упозорава од опасности имитирања: „но и у овој струци треба се чувати од туђег духа, мишљења и изражаја.“ Јаков Игњатовић, *Чланци*, Нови Сад: Матица српска, 1951, 54.

једна неизвесна граница, низ посредних облика³. И стижемо до прве тезе – реализам није почео, он је почињао. Ова теза је подржана идејом Клаудиа Гиљена о мултивалентном времену у коме су границе неизвесне и облици посредујући и прожимајући.⁴

Многобројни почеци воде нас ка питању како је реализам себе у почетку промишљао и шта је било заједничко „првим реализмима“? У Јакобсоновој интерпретацији уметничког реализма стигли смо до оне тачке у којој се деветнаестовековни реализам препознаје као антитрадицијски одмак, као нова конвенција у односу на романтизам са којим је перзистирао. Текстови Светозара Марковића (*Певање и мишљење* (1868) и *Реалност и поезија* (1870) у том смислу су били најексплицитнији јер су управо они освестили ту „неизвесну границу“ и кроз негацију књижевности каква јесте и каква не треба да буде писали о књижевности каква није и каква треба да буде.

Метаоквир из којег се помањала нова књижевна херменеутика био је у знаку тријумфа позитивистичке мисли, утопистичке вере у моћ човека да себе објасни и спозна, да се класификује, као што се могу спознати и класификовати животињске и биљне врсте. Испод копрене књижевних текстова епохе реализма назирала се моћна Дарвинова теорија. У духу позитивистичке епистеме, наративни свет се тумачио преко социолошког и биолошког дискурса (то је деривирало читав низ могућих паралела, естетику текста који је „пробуђени део народа“, књижевност која је социјални коректив, аналогијама „социјалних“ и „природњачких“ врста, биотичним аналогијама жанрова који се „рађају и умиру“). Уметност се прикопчавала за науку, певање за мишљење, а фикција постала анкила у служби човека и народа. На трагу идеја Уједињене омладине српске „Све на основу истине, а с помоћу науке“, Стојан Новаковић је писао да је у књижевности већ од педеситих година 19. века „стари апстрактни и идеалистички правац уступио место новоме, по коме видимо да се више тражи новији јевропски правац филозофски правац позитивизам са индуктивном чисто научном методом“⁵. Човек је у реализму мишљен (а то је требало да значи и певан; за Писарева „реалиста је мисаони радник“⁶) као искуствено биће које живи у заједници

³ Скерлић Јован, *Писци и књије IV, из сѝраних књижевностии*, Београд: Просвета, 1956, 408.

⁴ Клаудио Гиљен, *Књижевност и као сисѝем: оїледи о ѝтеорији књижевне исѝорије*, Београд: Нолит, 1982.

⁵ Стојан Новаковић, *Исѝорија срѝске књижевностии : ѝреїлед уїађан за школску ѝоѝребу : с једним лиѝоїграфисаним снимком*, Београд : издање и штампа Државне штампарије, 1871, 293. О Новаковићевим схватањима књижевноисторијских проучавања в. Душан Иванић, *Народност и, ѝриродност и, изворност (Исѝорија срѝске књижевностии у ѝумачењу Сѝојана Новаковића)*, у: Зборник Матице српске за књижевност и језик, 49, 3, 2001, 377-399.

⁶ Писарев је 1864. године писао: „Да би заслужио трајно и дубоко поштовање реалиста, романсијер или песник мора стално на овај или онај начин служити животним инте-

па се читалачки фокус померио на његову социологију, биологију, физиологију, што је засенило метафизичку перспективизацију јединке суочено са богом, космичком празнином и собом самим.⁷ Давање примата објективној наспрам субјективној истини, искуственом наспрам контемплативном, значило је врло селективан приступ наративном свету који се конфигурирао као реалистички. Сужена стварност, као пукотина у дискурсу, уочена је веома рано. Већ је 1870. у *Одговору Светозару Марковићу на његов чланак 'Реалност у поезији'* Лаза Костић писао „Оно што ви зовете реализмом, то се управо зове тенденцијозност”.⁸ У Костићевом тумачењу разлике су методолошке па ће „реализам бити оно што се зове индуктивна, а идеализам, оно што се каже дедуктивна метода”.⁹ Тиме се, на самом почетку, марковићевском реализму одузимало право на ексклузивност и указивало на његову методолошку ограниченост.

Промишљање реализма преко телоса и утилитарне функције, која је из телоса произилазила, није обележило само реализам у настајању. На почетку 20. века као варијација већ формираног метаоквира појавио се, чини нам се, најжилавији концепт – „скерлићевски реализам“. Зашто смо скерлићевски реализам прогласили варијацијом већ формираног метаоквира? Пишући о Скерлићу, око чијег дела се образовала једна од најмоћнијих читалачких унија текстова, Предраг Палвестра је, уочивши да је он већи значај придавао Гијоу него Бергсону, С. Марковићу него Љ. Недићу, запазио: „Српски реализам имао је за Скерлића вишеструко значење. Ту се пре свега потврђивала његова вокација јер је и сам био човек са јаким и здравим смислом за реалност. Ту су се, затим оживотворавале његове позитивистичке концепције о књижевности и виталистичко схватања уметности. То је био начин да се књижевном речју учествује у стварности и друштвеном животу”.¹⁰

ресима реалног савременог живота. Он не сме своју делатност претворити у бесциљну игру и забаву доконе маште.“ (Д. И. Писарев, *Реалистички*, О реализму, Београд: Просвета, Нолит, Завод за издавање уџбеника, 1984, 97). Идеје Чернишевског, Писарева и Доброљубова варираће се у програмским текстовима Светозара Марковића.

⁷ У чланку *Појам реализма у књижевном знању* Рене Велек је о томе писао: „Са тим променама дошло је до новог осећања историје, до много јасније свести о томе да је човек биће које живи у друштву пре неголи наго морално биће суочено са Богом, као и до измењеног схватања природе, која се из деистичког и сврсисходног, мада механистичког света осамнаестог века претворила у мање људски, па чак и нељудски поредак детерминистичке науке деветнаестог века“ (Критички појмови, Београд: Вук Караџић, 1966, 166).

⁸ Лаза Костић *Одговор Светозару Марковићу на његов чланак 'Реалност у поезији'*, Матица, 1870, 18, 423.

⁹ *Истио*.

¹⁰ Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, Београд: СКЗ, 1995, 196.

Помињање Марковића и Гијоа није случајно. Управо у тексту посвећеном Гијоу Скерлић ће прецизно дефинисати нову естетичку емоцију:

„Живот што интензивнији и што социјалнији јесте предмет и циљ уметности. Социјална солидарност и општа симпатија јесу предмет најсложеније и најшире естетичке емоције. Све уметности уопште нису ништа друго до различни начини да се кондезује појединачна емоција, да се пренесе на друге, да се начини социјалном. Уметничка емоција има да увелича појединачни живот, да га споји са што ширим и општијим животом. Највећа је уметност она која нам даје најискренији осећај најинтензивнијег и најекспанзивнијег живота, живота у исти мах најиндивидуалнијег и најсоцијалнијег.“¹¹

По мишљењу П. Палавестре у основи Скерлићеве историје је позитивистички антиестетизам, уверење да је „књижевност облик друштвене акције, и да је треба прихватити и оцењивати као облик праксе, на основу етичких мерила и социјалне функције“¹². Вредановање књижевности полазило је од мерила животне истине, националног здравља и моралне енергије па се реалистички текст (одређен тип тог текста¹³) наметнуо као узорити.

Метаоквир који се образовао с оне стране текстова (позитивизам и материјализам) – уједињујући их, објашњавајући их, класификујући их, поредећи их – наравно, није могао настати без антејског додира са текстом. Зато, следеће питање које постављамо гласи: шта је у диспарентним текстовима писаца различитих индивидуалних поетика условило, имплицирало овакав, прилично стабилан и живав херменеутички оквир.

У канонском тексту *Дискурс њодређен њравилу* Амон пише да је реалистички дискурс педагошки, озбиљан, рестриктиван према еуфоричкој и дисфоричкој тематици.¹⁴ То је дискурс под присмотром „ми“ – Амон пише да уколико се јунак ослободи тог надзора, долази до дефлације реалистичке илузије, уводи се романтично, чудесно.¹⁵

До сличних закључака долази и Жерар Женет (G rard Raymond Genette). У студији *Вероватност и мотивација* он пише о реалистичкој пролиферацији другостепене мотивације (псеудомотивације) уопштавајућег типа која управо рачуна на консензус знања. То су формуле које почињу „као и сви“, перифразе или подразумеване итерације, којима се придобијају читаоци, нешто им се објашњава и рачуна на њихово беспоговорно

¹¹ Скерлић, *нав. дело*, 260.

¹² Палавестра, *нав. дело*, 193.

¹³ Реализам Лазаревићев или Ранковићев, који је укључивао иронију, идеализам или песимизам, за Скерлића није довољно реалистичан.

¹⁴ Филип Амон, *Дискурс њодређен њравилима*, Трећи програм, 1990, 85, 1990, 212.

¹⁵ *Истио*, 213.

слагање са ауторитативном инстанцом која поседује знање о световима јунака.¹⁶ Конвенције које су се уклапале у позитивистички метаоквир – почивале су на претпоставци да реалистички дискурс јесте дискурс који се „размеће знањем“¹⁷; који је опседнут пописивањем, каталозима, редунанцијом. Амон пише о „опседнутости митом о Асмодеју (подизати кровове, гледати кроз, „свлагити“, одгонетати, проницати итд.);¹⁸ управо стога што тежи да усмери ка нули „дисторзију између бића и језика“, он је избегавао све што је тајновито, двосмислено, лабилно, метаморфично.¹⁹

Метаконцепт преко којег се обликовало и стабилизовало мишљење о реализму а који је почивао на позитивизму и материјалистичкој естетици, у периоду социјалног реализма, драстично модификован, накратко ће поново оживети. У студији *Реализам као уметничка истина (одломци за једну теоријску поставку реализма)*, Ђорђе Јовановић је писао о разликама између старих и нових реалиста: „Ранији реалисти су подлегали сили чињеница (...) Али идеолошке претпоставке новог реализма – теорија и метода дијалектичког материјализма са својим неизбежним друштвеним и политичким консеквенцијама – искључује могућност да нови реалиста подлегне само сили чињеница, а остане и даље слеп за тенденције друштвеног развоја, свесно се не заложи за њих, и тако најефикасније употреби уметничку истину за мењање једног и изградњу другог света“.²⁰

Поред материјалистичке естетике која се јављала као доминантни метаоквир унутар којег су варирани различити концепти реалистичког (19-вековни реализам, скерлићевски реализам, социјални реализам), други метаоквир је преусмерио анализу текста са екстерног (однос текстуално : вантекстуално) на интерно: на сам текст.

Под утицајем формализма и структурализма (нови метаоквири), реализам се више није разумевао као релацијска категорија (индикативне

¹⁶ Жерар Женет, *Веровајноћ и мотивација*, Фигуре, Београд: Култура, 1985, 103.

¹⁷ Амон, *нав. дело*, 209.

¹⁸ *Истио*, 219.

¹⁹ *Истио*, 217.

²⁰ Ђорђе Јовановић, *Реализам као уметничка истина (одломци за једну теоријску поставку реализма)*, Модерни правци у књижевности, Београд: Просвета, Нолит, Завод за издавање уџбеника, 1984, 266. Описујући књижевну мисао после Другог светског рата, Јован Деретић у *Крајњој историји српске књижевности* (1987) примећује: „Из тематских и идеолошких ограничења произилазила су и друга што су се тичала приступа, технике, стила, форме. Стварност је захтевала истинит, веран, реалистичан одраз, који ипак није смео бити неутралан, објективан, него борбено ангажован. Предратни ставови социјалне литературе доводе се до крајњих консеквенци. Истовремено говори се о потреби обнове „традиције наше борбене и реалистичке књижевности“ прошлога века, а одбојност се показује према предратним авангардним, модернистичким истраживањима“. https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_12_c.html

су метафоре огледала, копије, стенографије, дагеротипије) већ као један, у одређеном временском периоду прилично кохерентан систем конвенција. Душан Иванић у студији *Ка њоейици срџској реализма* фиксира неколике тачке тог система:

„1. Миметичност, 2. егзактно-емпиријски (сцијентистички) модел свијета, 3. неселективан захват стварности, 4. неутралисање поетичких конвенција у поступку изградње текста (фикционализација стварности), 5. социјално-психолошки систем мотивације карактера, 6. репрезентативност карактера, 7. потискивање фабуле за рачун развоја карактера, 8. колоквијално-информативан тип језика књижевних текстова, 9. превласт прозе над поезијом“.²¹

Међутим, колико год конвенције погађале у хипотетички идеалан реалистички текст – оне су се увек са остатком разбијале о хриди индивидуалних поетика писаца. И што се даље одмицало од реалистичких писаца, реализам је постајао све несигурнији појам – заправо чар писања се проналазила у редефинисању реализма (у његовим умножавањима: протореализам, фолклорни, потпуни, психолошки итд.), у девијантним (у односу на норму) поетикама писаца, чак и у негацији реализма (читању протореалистичког Јована Грчића Миленка као транзицијског писца, Лазе Лазаревића као писца модерне поетике).²² Извесној дисперзији значења допринело је и проучавање књижевне периодике у којој се грађа сагледавала из синхронизацијских пресека а опуси писаца кроз хетеропоетичке динамичне мене. Разуђеност референтног оквира је поетички фиксирани појмове чинила много упитнијим (в. Душан Иванић, *Књижевна ѡериодика срџској реализма*, 2008).

Са смрћу аутора и текстоцентричним светом којим је завладао фалогоцентризам, ранији метаоквири су постали попут Потемкинових села, конструкти без свог објекта. Није више било реалности јер је она прешла у језик, у текст, у запис – па се основна референцијална тачка једне поетике изгубила. Са новим читањима, у позитивистичком хоризонту обликовани реалистички текстови, почели су да се „гибају“, постају „транзитни“, „флуидни“ текстови на путу од романтизма ка књижевности модерне. Ове промене воде нас ка питању: како се фиксиран реалистички текст мењао са сменом метаоквира, тј. када и како је реализам престао да буде реалистичан?

Реализам 19. века су убили нови реализми. Прецизније би заправо било рећи да су се ти нови реализми јавили у „старом“ инволвирани као што је и стари реализам био инволвиран у романтизам. Лицитирање реализма је означило заправо смењивање нових поетика – и свака је откривала

²¹ Душан Иванић, *Ка њоейици ѡрозе у еѡси реализма*, Поетика српске књижевности, Београд: Научна књига, 1988, 236.

²² Драган Бошковић у књизи *Нуљии сѡејен реализма* успоставља „генерички модел у/по којем се обриси модернистичког дискурса Грчића, Лазаревића или Матавуља остварују исклизивањем романтичарског кроз реалистички проседе“. Д. Бошковић, *Нуљии сѡејен реализма*, Крагујевац: Филолошки-уметнички факултет, 2017, 88.

другачији реализам. Сетимо се писма Ф. М. Достојевског А. Н. Мајкову још из 1868. у коме је писао: “Ја сасвим друкчије схватам стварност и реализам него што га схватају наши реалисти и критичари. Мој идеализам је реалнији од њиховог реализма”.²³ Поново се враћамо Јакобсоновој тези о непрестаном смењивању уметничких реализама.

На питање „шта је иманентно тексту разорило стабилност метаоквира формираног на концепту материјалистичке слике света?“ наш одговор би стога био: унутрашња апорија самог текста – ако је реалистички текст објективан, он није тенденциозно корективан, ако је тенденциозно корективан, он није објективан.²⁴ Миметичка теорија постала је камен спотицања, најслабија тачка старе реалистичке поетике.²⁵ Телеологија и онтологија текста се нису могле помирити, па се стабилне структуре засноване на доминантама (што је био императив структурализма) нису могле одржати; у новом дезонтологизованом и деконоструктивистичком свету, у коме је успостављен примат не више сосировског већ бартовског знака, за њима више није ни било потребе (од сосировског арбитрарног знака извела се читава интелектуална еквирибристика и стигло се до не-знака, до језика као „фалсификовања“, „подјармљивања“). Мишел Фуко (Michel Foucault) је писао: „Дискурси су сачињени од знакова, али оно што они чине јесте нешто више но да употребљавају те знаке да би означили ствари. Управо ово *више* чини их несводљивим на језик и говор”.²⁶

²³ Ф. М. Достојевски, *Писмо А. Н. Мајкову*, О реализму, Београд: Просвета, Нолит, Завод за издавање уџбеника, 1984, 102.

²⁴ Поново се враћамо тезама Лазе Костића које откривају унутрашњу апоретичност реалистичке поетике изнетим у *Одговору Свејозару Марковићу на његов чланак 'Реалност и њезији'*. Лаза Костић, *Майшица*, 1870, 18, 423.

²⁵ Могући излаз из ћорсокака у коју је запала миметичка теорија, онда када се изгубила стварност као стабилна референтна тачка, а реалистичком тексту неупитно придао статус фикције равноправне другим текстовима, понудио је Л. Долежел. Критикујући псеудомиметичке и универзалистичке интерпретације, Лубомир Долежел, у покушају да избегне радикалну искључивост принципа мимезе (прототипску или типско генералишућу аналогију) и принципа (формалистичке) самореференцијалности, предлаже теорију могућих светова. Владислава Рибникар сажето формулише основну претпоставку на којој почива његова теорија: „Књижевни текст не пресликава стварност већ пројектује властити затворен, релативно аутономан свет, а тај свет представља једну од модалних могућности које окружују свет стварности. Попут светова који настају као пројекција наших жеља, претпоставки или размишљања, тај свет је конструисан, а ентитети који га сачињавају имају статус неостварених могућности“ (Рибникар 1997: 70). Полазећи од категорије могућих, а не стварног света, Долежел долази до закључка: „Нема оправдања за двојну семантику фикционалног: једне за „реалистички“ тип фикције, а друге за „фантастику“. Светови реалистичке књижевности нису ништа мање фикционални од светова бајке или научне фантастике“ (...) Реалистички фикционални светови не разликују се од осталих фикционалних светова по врсти веће само по степену семантичке засићености“. Долежел Лубомир, *Мимезис и мојући свејови*, Реч, 30, 1997, 76, 78.

²⁶ Мишел Фуко, *Археологија знања*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998, 54.

Уметнички реализам је путовао из изма у изам – наративна стварност се ширила од реалистичких огледала, копија, дагеротипија; за импресионисте у духовне и душевне импресије, за надреалисте у сан и подсвест. Сваки изам је уносио нову „животност“ и умножавао поље фикционалне стварности – прецизније, ширило се поље конвенција којима се стварао алтернативни, паралелни, негаторски, опонашалачки, наративни свет. У тој пролиферацији текстова и реализама нових наративних светова – они стари препознати као носиоци реалистичког „реализма“ – постали су заправо примери не-реализма, мањка, недостатка, немогућности... Тражио се нови метаоквир који би одговорио новом регруписавању текстова.

У новом херменеутичком оквиру, ближе нама, поново ће се преиспитивати доминантна епистема реализма – на трагу Лакана, Лео Берсани ће писати о реализму као „страху од жеље“ и вратити нас на романтичарско реалистичку контроверзу: човек наспрам себе и света, и човек међу људима.²⁷ Првим ће владати анархија нагонског – страсти, жеља – нарцизам бића, а други ће бити у знаку заједнице којој се прилагођава (од оне најмање – породице, преко професионалне, до шире географске: сеоске, урбане, регионалне) – нарцизам заједнице.²⁸

Промене херменеутичких оквира биле су предмет интересовања теоретичара могућих текстова у чијим радовима смо препознали, за нашу студију врло функционалан оперативан појам – „онтолошки пејзаж“. Томас Павел у студији *Фикционални светови и економија имагинарној* пише о онтолошким пејзажима културе у којој живимо и запажа да он није исти као онтолошки пејзаж оних пре или после нас. Свака промена онтолошког пејзажа повлачи промене и у фикционалним световима.²⁹ Сада постаје јаснија Јакобсонова тврдња: „Онај ко запажа веродостојност Расина не запажа веродостојност у Шекспира, и обрнуто“.³⁰ У контексту нашег рада, први мета-

²⁷ Лео Берсани, *Реализам и страх од жеље*, Трећи програм, 1990, 85, 182.

²⁸ Мишел Фуко је у *Историја сексуалности* писао о регулативно интегративном принципу заједнице која почива на хришћанској идили. У случају српског реализма, доминантан интегративан жанр, преко којег се архивирала и надзирала прича о човеку и његовој жељи (његов еротолошки домен) – била је земљорадничка патријархална задружна идила. Она је била модел „идеалне“ заједнице и идеалне приче коју та заједница прича.

²⁹ Томас Павел, *Фикционални светови и економија имагинарној*, Реч, 30, 1997, 111.

³⁰ Роман Јакобсон, *нав. дело*, 63. Објашњење, Лубомир Долежел не тражи у читаоцу већ у тексту, у фикционалном оператеру. Фикционални оператор успоставља аутономну књижевну онтологију: у том и том делу истина је да... В. Лубомир Долежел, *Мимезис и мојући светови*, Реч, 1997: 74. У реализму увек је доминантан и семантички привилегован свет (образованог савременог) наратора (оног који је сцијентистички опредељен) који има повлашћену дијегетичку позицију у односу на свет сујевernih или наивних јунака. То би значило да моћ успостављања и „оверавања“ фикционалних чињеница припада читалачкој реактуелизацији гласа најауторитативније инстанце текста. Сасвим је другачије онтолошко

оквир је реалистички текст разумевао преко телоса (сврхе и циља у заједници), други – преко структура и конвенција, а трећи – преко (не)моћи језика.

Деветнаестовековни реализам о коме ми пишемо је, у том контексту, парадокс застоја, фиксације нечега што је на хоризонту књижевности краткотрајно засијало као реалистично. Парадоксално, као да је реализам монополом над стварношћу хтео да заустави, угуши реализам, реализам који је „без обала“, који је уметнички, револуционаран и који „јесте тенденција ка деформацији датих уметничких канона, осмишљена као прибилижавање стварности“³¹. У једном тренутку од револуционарне тенденције, сам је постао „конзервативна тенденција у оквирима дате уметничке традиције, осмишљена као верност према стварности“³². Незајажљива жеђ за новим истинама и новим реалностима, за новим „деформацијама“ уметничких поступака, садржајима и формама, непрестана деривација (не)могућих реализама водила је ка хиперпродукцији префикса: нео, магијски, над – реализам. Сваки „будући“ реализам је као клица, као нежељени брат унутар постојећег – брат близанац, сличан, али увек Други. У једном тренутку тај „прогресивни реализам“ Друге стварности довео је до промене епистеме. Палавестра у поглављу *Разирађивање реализма* пише о преображају, проширивању традиционалног реализма према свим видовима људске стварности (продор у субјективну сферу, ирационализам, лиричност) што је условило ка новом духовном хоризонту, ка модернисти.³³

Ова агресија неореализама води нас ка новом питању: да ли су реалистичка дела писана у 19. веку ипак реалистичкија од других? Наивно би било веровање да су она „упила више“ стваралачких пракси означавања стварности, да је интензитет искуства која као естетски објекти пружају већи па да су тиме обезбедиле себи трајнију миметичку предикацију.

Ако смо реализам приписали сваком новом правцу који осваја галаксије наративне васељене, ако смо прогласили смрт реализму и објавили лудистичку семинацију реализама, зашто се онда један онај деветнаестовековни реализам издвојио. Мишљења смо – због ауторефлексије, поетичке самосвести, речју „књижевноисторијског осећања“ које је о себи имао. Он се лукаво поставио према несамеривом (према стварности), а не према тексту, омогућио себи опстанак у „копули“ „као“ у стварности, у „превођењу“, „маскирању“, прототипској уверљивости, веродостојности, миметичности, вероватноћи и тиме се „теоријски“ про-

самеравање наративних светова које почива на упоређивању (и раздвајању) имагинативног (динамичног) рецепцијског и фикцијског (фиксираниог).

³¹ Роман Јакобсон, *нав. дело*, 62.

³² *Истио*.

³³ Предраг Палавестра, *нав. дело*, 45.

ширио према неограниченом, несавладивом, флуидном, нефиксираном – према неисцрпној енергији живота.... Игноришући дијалектику прошлог и будућег, усредсређујући се на тренутак сада и место овде – он је постао „презентоцентричан“, кохерентан, еуклидовски прецизан... Зато је разумљиво што управо реализму одговарају историје које су фиксирајуће: Сент-Бегово тумачење дела из перспективе биографије писца и друштвеноисторијског контекста појављивања, или тумачења Иполита Тена кроз „позитивистичко тројство“ расу, средину и тренутак, или лансоновски концепт историје.³⁴

У нашем сагледавању деветнаестовековни реализам остаје упркос свим прегруписавањима још увек реализам јер, дело може да трансцендира време настанка (презентоцентрично обзоре текста које мења реципијент), али не може унутар себе да се промени (не може се мењати, фигуративно да се изразимо, књига рођених, како она која бележи време настанка дела, тако и она која бележи време у делу) – и то је јако битно за аутореклексију историјског иманентну делу. Из такве перспективизације је нужно датирање унутар система, осмишљавање традиције у поретку дела, а не у њиховој анахроној кумулацији. (Још је у Велековој и Вореновој *Теорији књижевности* забележено: „историја се може писати само с обзиром на променљиве схеме вредности“, али уз додатак, „а те схеме морају се апстраховати из саме историје“.³⁵ У савременој критичкој пракси, чини нам се да се на реализам (онај деветнаестовековни) гледа са две обале: једна је платоновска и сеже до Ж. Бодријара (Jean Baudrillard) (од сенки, слепила, лажи, до симулакрума), друга је – аристотеловска и сеже до Н. Фраја (Northrop Frye) и П. Рикера (Jean Paul Gustave Ricœur).

Да би смисао реалистичког могао да се одржи неопходно је фиксирати метаоквир преко којег се реалистичко процењује и признати грешку, јер погађајући у једну мету, све друге смо промашили. Зато предност не дајемо ни једном метаоквиру, нити мислимо да су данашњи видели боље, само – другачије (што није мало). У раду смо покушали да дефинишемо три метаоквира: од интенције да се успостави што мањи отпор у разумевању текста као разумевања стварности (реалисти тумачени из херменеутичког оквира саме формације), преко усредсређености на реторику, на оно „као“ (формалистички и структуралистички приступ) дошли смо до негације стварности; референцијално значење (разумевање да текст реферира на нешто) сменило је диференцијално, поетско значење (као негација аналогистичког, миме-

³⁴ Овај, парадоксално, историјски презентоцентризам – покушај синхронијског пресека и ширења из стварности текста у стварност око текста (друштвену историју, социологију идеја и сл.), своју ревитализацију је доживео у новом историцизму и у социолошко књижевном релационизму Пјера Бурдијеа (Pierre Bourdieu). На другој страни је нефиксирајући концепт историје – посибилизам или епштејновски хипотетизам, нпр.

³⁵ Велек Рене, Ворен Остин, *Теорија књижевности*, Београд: Нолит, 1991, 298.

тичког), а деконструктивизам и то, поетско, значење довео до негације; ново огледало стварности више није било стендаловско већ фукоовско, није било метафора за веристичко већ хетеротопично.

Свесни да свет не можемо сагледати из бахтиновског „бескраја времена“ у коме је могућ природан сусрет различитих епоха, већ увек из свог уског метаоквира, из свог кавеза, наш рад завршавамо анегдотом преписаном из Јакобсонове студије на коју смо алудирали у моту рада:

„Дечаку је постављен задатак: из кавеза је излетела птица; за које време је долетела до шуме ако је у сваком минуту прелетала толико и толико, а растојање између кавеза и шуме износи толико и толико. Дечак на то пита: а какве је боје био кавез?“³⁶

Литература:

- Владислава Рибникар, „Мојућни светиови“ и теорија фикције, Реч, 1997, 30, 69–73.
 Дмитриј Иванович Писарев, *Реалистички*, О реализму, Београд: Просвета, Нолит, Завод за издавање уџбеника, 1984.
 Драган Бошковић, *Нуљни степен реализма*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017.
 Душан Иванић, *Како се пишу прозе у епохи реализма*, Поетика српске књижевности, Београд: Научна књига, 1988, 235.
 Душан Иванић, *Књижевна историја српског реализма*, Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2008.
 Душан Иванић, *Народност, природност, изворност (Историја српске књижевности у тумачењу Стојана Новаковића)*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 49, 3, 2001, 377–399.
 Ђорђе Јовановић, *Реализам као уметничка истина (огломци за једну теоријску истражку реализма)*, Модерни правци у књижевности, Београд: Просвета, Нолит, Завод за издавање уџбеника, 1984.
 Јаков Игњатовић, *Чланица*, Нови Сад: Матица српска, 1951.
 Јован Деретић, *Крајња историја српске књижевности*, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_12_c.html, 1987, прегл. 18. 11. 2019.
 Јован Скерлић, *Писци и књије IV, из сираних књижевности*, Београд: Просвета, 1956.
 Клаудио Гиљен (Claudio Guillén), *Књижевност као систем: олеги о теорији књижевне историје*, Београд: Нолит, 1982.
 Лаза Костић, *Одговор Светозару Марковићу на његов чланак Реалност у поезији*, Нови Сад: Матица српска, 1870, бр.18, стр. 422–426.
 Лео Берсани, *Реализам и сирах од жеље*, Трећи програм, 1990, 85, 190–195.
 Лубомир Долежел, *Мимезис и мојући светиови*, Реч, 30, 1997, 74–83.
 Мишел Фуко, *Археологија знања*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.

³⁶ Роман Јакобсон, *нав. дело*, 65.

- Мишел Фуко, *Историја сексуалности*, Београд, 1978.
 Мишел Фуко, *Сексуалности и самоћа*, Реч, 20, април, 1996, 95-98.
 Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu), *Pravila umetnosti : geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad: Svetovi, 2003.
 Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, Београд: СКЗ, 1995.
 Рене Велек, *Појам реализма у књижевноме знациву*, Критички појмови, Београд: Вук Караџић, 1966.
 Рене Велек, Остин Ворен, *Теорија књижевности*, Београд: Нолит, 1991.
 Роман Јакобсон, *Опегди из њоеиике*, Београд: Просвета, 1978.
 Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности : њрепег ујаћан за школску њо- њребу : с једним лииографисаним снимком*, Београд: издање и штампа Др- жавне штампарије, 1871.
 Томас Павел, *Фикционални свејови и економија имаинарној*, Реч, 30, 1997, 111- 115.
 Филип Амон, *Дискурс њогрећен њравилима*, Трећи програм, 1990, 85, 202-225.
 Ф. М. Достојевски, *Писмо А. Н. Мајкову*, О реализму, Београд: Просвета, Нолит, Завод за издавање уџбеника, 1984.
 Жерар Женет, *Веровајности и мојивација*, Фигуре, Београд: Култура, 1985, 103-123.

Dragana B. Vukićević

REALISM AND REALISMS – THE CHANGE OF A META-FRAMEWORK FOR THE LITERARY-HISTORICAL UNDERSTANDING OF REALISM

S u m m a r y

The paper analyses different conceptualizations of realism as a literary historical direction. It looks into several stages of its development: realism before realism, which manifested itself through a negative critique of the existing sentimental and romantic literature and through parody; programme stage of realism; stratification of realism; disintegration. Special attention is paid to “new realisms”: surrealism, magical realism, fantastic realism. The author has used Roman Jakobson’s study *On Artistic Realism* published in 1962, as a starting point for understanding different realisms. Three hermeneutic frameworks have been singled out for the understanding of realism that was constituted as a direction in the 19th century. The first one is based on positivism and appeared in several highly variable forms: realism of the Marković type, realism of the Skerlić type and socialist realism. Its essence is based on “singing and thinking”, understanding of the text in terms of its relationship to the outside world. The second meta-framework is marked by formalistic and structuralist theories, interpretation of realistic texts

through structures and conventions. The third one, the poststructuralist meta-framework, has been more about the negations of key poetic principles than the establishment of alternative meanings (negation of non-textual relations, authors, and the communicative power of language).

Keywords: realism, framework, positivism, structuralism, deconstructivism